

Teror i vojna strategija

Reč »teror« u latinskom jeziku označava »strah, užas« a u savremenom smislu značenja se koristi od vremena buržoaske revolucije (1789—94), kada se upotrebljava kao sinonim za organizovanu primenu nasilja, koje su — osloncem na izglasane zakone — sprovodile vladajuće klase da bi obezbedile neutralisanje opozicije na unutrašnjoj političkoj sceni. U tim istorijskim zbivanjima revolucionari su se koristili »crvenim«, a kontrarevolucionari »belim« terorom. Od tada do danas sadržaj pojma »teror« bio je izložen osetnim varijacijama, ali je pri tome uvek bio tesno povezan sa političkim ciljevima radi kojih se vršio, uslovima u kojima se sprovodio i sredinom u kojoj je realizovan. Uoči II svetskog rata pojam »teror« je postao i, sa sve više razloga, do danas ostao sastavni deo rečnika vojne strategije, zbog čega ga je, sa stanovišta ove teme, celishodno pojmovno opredeliti.

*Pojmovno opredeljenje**

Prema B. Klaiću, autoru »Velikog rečnika stranih reči, izraza i kratica«, postoje tri osnovna shvatanja terora: 1) u užem smislu se pod terorom podrazumeva zadavanje straha, izazivanje straha i trepeta, užasa, strave i jeze; 2) u širem smislu se pod terorom podrazumeva primena nasilja, sve do fizičkog uništenja protivnika; 3) u političkom smislu, teror je sinonim za strahovladu, pri čemu se razlikuje »beli« teror što ga sprovode reakcionarne snage da bi zaustavile

* Međunaslovi dati u Redakciji.

društveni progres, od »crvenog« terora što ga sprovode napredne snage protiv kontrarevolucionarnih.¹

Autori »Političke enciklopedije« pod pojmom »teror« podrazumevaju akcije nasilja koje se poduzimaju u političke svrhe — radi zastrašivanja i bespoštudnog slamanja otpora onog prema kome se teror vrši.² U toj definiciji teror je, dakle, povezan sa slamanjem otpora žrtve terora, pri čemu je posebno podvučeno i to da se pod terorom ne shvata samo strahovlada, već i svaki oblik nametanja i dominacije ostvaren proizvodnjom straha ili slepe poslušnosti čoveka. Sem toga, teror je klasifikovan na unutrašnji i međunarodni, a unutar toga izvršena dalja podela na teror čiji je cilj ostvarenje normi međunarodnog prava (tj. teror koji je usmeren ka samoopredeljenju i samoodbrani) i teror čiji su ciljevi suprotni osnovnim ciljevima međunarodnog poretka (tj. teror koji je usmeren protiv prava na jednakost i ravnopravnost država, na njihovu nezavisnost, teritorijalni integritet, samostalni unutrašnji razvoj i sl.).

U »Vojnoj enciklopediji«, puk. dr Milivoj Despot, uporedo sa citiranim prilazima, ističe da se pod pojmom »teror« podrazumevaju i akcije koje neka zemlja, uz pomoć fizičkih i psiholoških prinuda, sprovodi protiv stanovništva tuđih teritorija — da bi slomila njegovu volju za otporom, i to ne samo pojedinaca i grupa, već i čitavih nacija.³ Radi što preciznijeg pojmovnog opredeljenja i tumačeći teror u kontekstu rata, autor podvlači da se u ratu pod terorom podrazumeva kršenje normativa Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), kojima je izričito zabranjeno da se prema nezaštićenim licima (neborci, žene, zarobljenici, ranjenici, deca i sl.) koriste postupci i mere koji narušavaju poštovanje ličnosti, časti, ubeđenja, navika i običaja.

Američki naučnik Quincy Wright, posmatrajući američku politiku sile i politiku sile općenito, zastupa tezu da je teror, u stvari, samo jedna od formi vršenja sile.⁴ Poznati stručnjak Zapada za terorizam, Gaston Bouthoul, podvlači da se pod terorom podrazumeva korišćenje sile ili pretnja nasiljem koji se poduzimaju da bi se neprijatelju uništio nacionalni i (ili) socijalni identitet, pri čemu kul-

¹ Veliki rečnik stranih reči, izraza i kratica, »Zora«, Zagreb, 1974, str. 1329—1330.

² Politička enciklopedija, izd. »Savremena administracija«, Beograd, 1975, str. 1079.

³ Vojna enciklopedija, II izdanje, Beograd, 1975, tom 9, str. 775.

⁴ Hrestomatija političkih znanosti, Međunarodni odnosi, »Naprijed« Zagreb, 1946—1971, str. 355—356.

minaciju terora vidi u snazi smrti koja je, po njemu, ultima ratio svake socijalne, političke i hijerarhijske organizacije.⁵ Sovjetski admiral S. G. Gorškov u teroru kojeg sprovode države na vanjskopolićkom planu vidi samo jedan od metoda kolonijalistićke politike.⁶

Granica između nasilja i sile

Amerićki naućnik Thomas Schelling pokućao je da razlući primenu nasilja (kojim se bavi teror) od primene sile. Prema njegovom mićljenju, »silom« se rezultat ostvaruje — izravno, a »nasiljem« — posredno, radi ćega je nasilje daleko fleksibilnije i univerzalno primenljivo. On zastupa tezu da se nasiljem uspećno razaraju socijalne vrednosti ili stvaraju strah i patnje, ćime se utiće na ponaćanje ųrtava i u onim uslovima gde bi upotreba sile bila rizićna ili neekonomićna.⁷

S obzirom na to da se normativi kojima se reguliće ratovanje iz rata u rat menjaju, postajući sve humaniji, — menja se i shvatanje ćta se moće a ćta ne podrazumevati pod pojmom terora. Budući da se danas svi autori slaću u tome da pod terorom podrazumevaju ne samo patnje već i nanoćenje fizićkih gubitaka zaćtićenim licima i objektima (bolnice, škole, crkve, kulturni spomenici i sl.), a do tih gubitaka dolazi i prilikom represalija i genocida — ponekad je veoma tećko razlućiti gde prestaju jedne aktivnosti a gde poćinju druge.⁸ Vrlo ćesto su se agresori u proćlosti koristili deklariranjem tzv. represalija da bi, u stvari, u praksi sprovodili teror i genocid.⁹ S obzirom na to da su agresori u tim »represalijama« smićljeno nanosili nesrazmerne gubitke i da su kao ciljeve i objekte svojih akcija sa predumićljajem birali zaćtićena lica i vrednosti, braneći se da su to

⁵ »International Terrorism and World Security« — Groom Helm, London, 1975, str. 50—59.

⁶ S. G. Gorćkov, Morskaja moćć gosudarstva, Voenizdat, Moskva, 1976, str. 15.

⁷ V. Ibler, Hrestomatija polićkićkih znanosti, str. 345—346.

⁸ Do gubitaka zaćtićenih lica i unićtavanja zaćtićenih objekata u orućanoj borbi moće doći i zbog nesavrćenosti orućja, grećaka u procenama i sl. Stoga je ponekad tećko razlućiti da li su ųrtve i razaranja takvog tipa izazvani slućajno ili smićljeno. Evidentno je, dakle, da se u ratu ne moće svako nanoćenje gubitaka civilnom stanovnićstvu automatski izjednaćiti sa terorom.

⁹ Prema obićajnom ratnom pravu represalije su dozvoljene samo u ratu, i to jedino ako su ispunjena tri uslova: 1) mora postojati povreda mećunarodnog prava koju je izazvao protivnik; 2) represalijom se sme naneti samo ćteta srazmerna ćteti koju je izazvao protivnik i 3) represalijom treba da budu u prvom redu zahvaćene orućane snage. Represalija kojom bi bila zahvaćena zaćtićena lica i objekti predstavlja mećunarodni ratni zloćin, slićno kao i genocid. Polićićka enciklopedija, str. 906.

učinili slučajno — može se reći da su oni u praksi, iako to nisu tako deklarirali, politiku terora sprovodili sredstvima vojne strategije.

U ovom radu je, kao najprihvatljivija, usvojena definicija terora onako kako je data u »Političkoj enciklopediji« i u »Vojnoj enciklopediji«. Rad je, inače, posvećen evoluciji mesta i uloge terora u vojnoj strategiji kao instrumentu za ostvarenje vanjskopolitičkih ciljeva, pri čemu se nije moglo izbjeći da se ne razmotre i neke dodatne tačke terora sa domenom psiholoških i drugih dejstava s kojima je on oduvek, organizovan na međunarodnoj sceni, bio povezan, i to ne samo u ratu. S tim u vezi treba istaći da se teror i oružana borba — iako imaju zajednički krajnji cilj: slamanje volje otpora protivnika — suštinski razlikuju po tome što se u oružanoj borbi sukobljene strane konfrontiraju oružjem, dok se kod terora nasilje i oružje koriste protiv zaštićenih lica i objekata, da bi se time, posredno i ne samo u ratu, delovalo na moralno-psihološko stanje protivnika.

Teror do tridesetih godina XX veka

Već u najstarijim vremenima mnoge vojskovođe su se koristile i raznim vrstama terora, da bi zastrašile potencijalne i stvarne protivnike, neutralce i (ili) kolebljive saveznike.¹⁰ Primera za to ima bezbroj, naročito u starom i srednjem veku, no suština je da je primena terora bila inkorporirana u vojne pohode, kao njihov nedeljiv deo. Uostalom, o tome svedoči i činjenica da su vladari i vojskovođe koji su se isticali i u primeni različitih metoda terora, neretko im dajući i primat, stekli atribute izražene i njihovim nadimcima po kojima ih poznaje ne samo legenda već i zvanična historija (npr. hunski kralj Atila prozvan je »Bič božji«, vizantijski car Vasilije II — Surovi, češki knez Boleslav — Okrutni, ruski car Ivan IV — Grozni i dr.).

Iako se reč teror u savremnom smislu značenja, kako je rečeno, koristi nepuna dva veka, može se primetiti da su i stari narodi nastojali da pronađu termine kojima bi opisali za njih neuobičajene metode uništavanja i razaranja koja bi usledila kada je protiv njih protivnik postizao pobeде. Upotreba pojmova varvarizam, vandalizam, piratstvo itd., kojima su narodi nazivali pljačke, paljevine, ra-

¹⁰ Kineski vojni pisac Sun Cu Vu (VI vek pre n.e.) među značajna načela ratovanja ubrajao je »držanje protivnika u strahu«, dakle teror. (Vidi šire: Sun Cu Vu, Veština ratovanja, »Mala vojna biblioteka«, sveska 10, 1952, str. 43, 77 i 83).

zaranje materijalnih i kulturnih vrednosti, masovna pogubljenja i okrutnost prema zarobljenicima i civilnom stanovništvu okupiranih područja itd., predstavljaju pokušaje da se pronađu pojmovna opredeljenja za dotad neuobičajene oblike terora. Pritom su vekovima na kopnu, za one ciljeve koje su na bestijelan način obavljali pirati na moru, upotrebljavane neregularne trupe, ali su pljačke i krvološtva dozvoljavani i regularnim trupama — kao nagrada za osvajanje gradova i sl. Neregularne trupe nisu od vojskovođa kojima su bile potčinjene primale ni hranu, ni odeću, ni platu, već su se životnim potrebama snabdevale i zaradu sticale pljačkom stanovnika na čijoj su teritoriji boravile. Među najpoznatijim jedinicama tog tipa bile su jedinice bašibozuka koje su u turskoj vojsci delovale tokom čitavog postojanja Otomanske carevine, prvenstveno namenjene za vršenje terora nad civilnim stanovništvom okupiranih područja.

Do koje je mere, još u XIX veku, bila prisutna težnja da se okrutnošću prema poginulim i zarobljenim neprijateljima i civilnom stanovništvu okupiranih zemalja slomi volja za otporom, najbolje pokazuje primer Čele-kule, kod Niša, u koju je ugrađeno oko 1000 odsečenih ustaničkih glava, da bi se zastrašili potomci ustanika kako se više nikad ne bi dizali protiv Otomanske carevine.

Aktivnosti u kojima su neregularne vojne jedinice sprovodile teror često su se odvijale i neovisno od dejstva glavnih snaga angažovanih u borbi ili za borbu sa glavnim snagama protivnika. U takvim situacijama neregularne snage su imale zadatak da terorom naruše politički i ekonomski sistem protivničkih teritorija do nivoa potpune dezorganizacije i time stvore uslove za dejstvo glavnim snagama. Moglo bi se reći da je Turska, nakon bitke na Kosovu, sistematskim prepadima neregularnih snaga protiv područja na periferijama, uspešno stvarala povoljne uslove za dalju ekspanziju u pravcu zapadne i centralne Evrope. Teror nad stanovništvom i pljačka u prvom redu su imali karakteristike psihološkog i ekonomskog rata, iako su pri tome prikupljani i obaveštajni podaci i obavljane druge delatnosti od vojnog značaja. No, ostaje istina da u krvavim obračunima širom Evrope, kroz ceo srednji vek teror nije bio samo monopol agresora, o čemu su ostala svedočenja u legendama i istoriji.

Sem akcija i terora poduzimanih u ratu nakon pobeđe nad neprijateljem, pojava artiljerijskih opsadnih oruđa je omogućila da se, bombardovanjem, u isto vreme dejstvuje i protiv oružanih snaga i protiv civilnog stanovništva — da bi ovo, pod pritiskom razaranja i gubitaka, tražilo da branioci bedema prekinu otpor. Takav način ratovanja sve do kraja XIX veka smatrao se dozvoljenim, pa su čak

konstruisana i specijalna oruđa-bombarde, ugrađivana na specijalne brodove, čime su znatno povećane mogućnosti inače strahovitih bombardovanja obalskih gradova. U isto vreme su artiljerijska bombardovanja gradova i na kopnu dovela do čestih kapitulacija branilaca.

Kaznene ekspedicije protiv civilnog stanovništva i bombardovanja gradova naročito su korišćene za vreme kolonijalnih osvajanja jer su gradovi žrtava bili po pravilu neutvrđeni (ili slabo utvrđeni) i nebranjeni adekvatnom artiljerijom. S obzirom da su kolonijalne sile često koristile bombardovanje da bi ostvarile ciljeve, bombardovanje gradova ne samo što se, prema običajnom ratnom pravu, nije tretiralo kao kršenje normi već je važno kao dozvoljen oblik mirnodopske akcije. To je izmenjeno tek 1907. godine, Haškom konvencijom.

U drugoj polovini XIX i početkom XX veka usvojen je veći broj normativa kojima su nametana ograničenja u primeni sile u ratu, ali je praksa iz I svetskog rata ponovno pokazala da zaraćene strane te normative ne samo uvek ne poštuju, već da ih i svesno krše. Tako su Nemci tokom rata konstruisali specijalni dalekometni top (»Debela Berta«) kojim su, sa daljine od 120 km, bombardovali Pariz (iako nije bio vojni objekt), a njihove podmornice su, bez ikakvih ograničenja, potapale trgovačke brodove i protivničkih i neutralnih zemalja. Sem toga, obe zaraćene strane su, prvi put u historiji, počele da se za bombardovanje koriste i dirizablima i avionima. Iako tim dejstvima nisu postignuti željeni rezultati, bilo je evidentno da je kod Nemačke, dovedene u bezizlazan položaj, postojala tendencija da ciljeve koje nije mogla ostvariti vojnom pobedom na frontu — ostvari dopunskim dejstvima i pretnjom terorom organizovanim protiv pozadine neprijatelja.

*Duetova deviza: „Što veći teror —
to bliže pobedi!“*

Analizirajući rezultate koje je vazduhoplovstvo ostvarilo u I svetskom ratu bombardovanjem gradova, i napredak vazduhoplovstva posle rata, vazduhoplovni italijanski general Duet (Giulio Douhet) je tridesetih godina optimistički zaključio da su sazreli uslovi za to da se pobeda u ratu ostvari na principijelno nov način — vazдушnim bombardovanjem gusto naseljenih urbanih sredina. Ključna misao Duetove hipoteze o najekonomičnijem načinu postizanja pobede glasi: »Neprijatelj nam suprotstavlja dobro organizo-

vanu, za rat spremnu i disciplinovanu vojsku; mi tu njegovu vojsku zanemarujemo, pa napadamo njegove gradove i civilno stanovništvo. Ono očigledno raspolaže nesravnjivo manjom otpornom snagom, pa se stoga i mnogo lakše može da potuče». ¹¹ Najbolji način odbrane od takvog napada Duet nalazi kod Foša (Ferdinand Fousch), zaključujući da je najbolja odbrana od terora — povratni udar po protivničkim gradovima. ¹² Pobedu bi, prema Duetovom mišljenju, mogao postići samo onaj koji bi bio izdržljiviji od protivnika. On je, dakle, prvi vojni teoretičar koji je zaključio da se pobjeda može postići i samo izolovanom primenom terora organizovanog protiv civilnog stanovništva. Njegova deviza je bila — »Što veći teror, to bliže pobjedi!«

Pod pritiskom onih koji su se zalagali za humanizaciju normi ratovanja, vazдушna bombardovanja gradova su, Konvencijom od 1923. godine, zabranjena, a Londonskim protokolom od 1936. godine podmornice su, u pogledu prava napada na trgovačke brodove, izjednačene sa površinskim ratnim brodovima. Ipak, praksa iz španskog građanskog rata je pokazala da su mali realni izgledi da će se u narednom svetskom ratu ti normativi poštivati. Italijanske podmornice su tom ratu, iako Italija nije objavila rat Španskoj Republici, piratski potopile niz neutralnih trgovačkih brodova u Mediteranu; stvaranjem terora one su nastojale da trgovačke brodove odvrate od transporta za potrebe madridske vlade. Sastav formalno neutralnih nemačkih površinskih ratnih brodova — u znak odmazde za vazdušni napad na jedan nemački ratni brod — bombardovao 1937. godine luku Almerije, prouzrokujući mnoge žrtve među civilnim stanovništvom, što je bilo slično onome što su bombarderi sa nemačkim posadama pre toga učinili u poznatom napadu na Guerniku.

Rezultati ostvareni bombardovanjem civilnih ciljeva u Španiji široko su korišteni u fašističkoj propagandi kao jedna od pretnji prilikom akcija koje su omogućile postizanje beskrvnih pobjeda u Saru, Austriji i Čehoslovačkoj. ¹³ Rezultati bombardovanja gradova postignuti u Španiji služili su kao pretnja čitavoj Evropi, pri čemu su u njih bila uvezana i dejstva pete kolone, čijom je uskupnom primenom nemačka diplomatija do Minhena ostvarila niz zapaženih rezultata, služeći se kombinacijom terora i diplomatskih akcija i postižući ciljeve bez oružane borbe. ¹⁴

¹¹ Giulio Douhet, Integralni rat, izd. Geca Kon, Beograd 1938, str. 50.

¹² Isto, str. 328 i 437.

¹³ G. F. Eliot, Aerial Black mail at Munich, The Impact of Air Power, Clinton, USA, 1959, str. 64—67.

¹⁴ H. J. A. Wilson, The Luftwaffe as a political instrument, Isto, str. 58—63.

Drugi svetski rat — najšira primena i ograničen domet vazdušnog terora

Na samom početku II svetskog rata postalo je jasno da su sile potpisnice Trojnog pakta odlučile da, u sklopu programa totalitizacije rata, već u samom početku primene i dejstva protiv civilnih ciljeva i civilnog stanovništva, nastojeći da Duetov koncept, kao jedan od katalizatora, inkorporiraju u strategiju munjevitog rata. Gradovi Varšava, Koventri, Beograd i niz drugih postali su meta vazdušnih eskadri, mada nisu bili vojni ciljevi. Nemačka strategija vazdušnog terora, međutim, nije dala očekivane rezultate. Toj strategiji je, već 1940. godine, Velika Britanija suprotstavila kontrateror — u obliku bombardovanja nemačkih civilnih ciljeva. Prvi masovni britanski nalet sa 1000 aviona izvršen je 30. maja 1942. na Keln, a potom su usledili masovni vazdušni napadi na druge gradove. U tim napadima, u kojima su korišteni novi načini bombardovanja (grupe od 100 i više aviona su služile kao nišanske jedinice), zapaljive bombe su se pokazale 4 do 5 puta efikasnije od eksplozivnih. Udari britanskog vazduhoplovstva po nemačkim gradovima ostavili su bez krova nad glavom oko 7,5 miliona ljudi, a usmrtili ili ranili oko milion. Unatoč tome, do očekivanog sloma morala civilnog stanovništva nije došlo.¹⁵ Slična situacija je bila i u Japanu gde je, sve do primene atomskih bombi, moral civilnog stanovništva, i unatoč gubicima od oko 700.000 civila, bio visok.¹⁶

Fašistička strategija, na svojoj teritoriji suočena sa posledicama kontraterora saveznika i sa sve većim razmahom aktivnosti narodno-oslobodilačkih pokreta na okupiranim teritorijama, užurbano je tražila rešenja kojima bi oružanu borbu zamenila daljom eskalacijom terora.¹⁷ Pri tome se polazilo od postavke da je partizanski rat nelegalan i da ljudski život u zemljama u kojima je izbio ustanak ne vredi ništa, radi čega je, kao meru proporcionalnosti u represalijama protiv civilnog stanovništva, neophodno usvojiti odnos od 50 do 100

¹⁵ The Impact of Air Power, Clinton, USA, 1959, str. 268—280.

¹⁶ Takusiro Hattory, Japonija v vojne (prevod), Voenizdat, Moskva, 1973, str. 522.

¹⁷ D. M. Projektor u knjizi »Agresija i katastrofa« (VIZ, 1975, str. 473—474) navodi da je fašističko rukovodstvo cenilo kako bi okrutnošću i drakonskim merama moglo kompenzirati brojčano nepovoljan odnos snaga. Stoga se u akcijama tzv. odmazde često nisu štedeli ni žene, ni deca, ni istorijske i kulturne vrednosti.

ubijenih talaca za jednog ubijenog ili ranjenog nemačkog vojnika.¹⁸ Ova »norma« je, po potrebi, intenzivirana specijalnim načinima realizacije kazne, pri čemu je vođeno računa da se izazovu što veći užasi. Realizaciju tih zadataka nisu vršile samo specijalne jedinice (sonder-komande), već i regularne snage, koje su se sa njima nadmetale u što doslednijem sprovođenju planova raznih (po imenima zvučnih) operacija — kaznenih ekspedicija protiv civilnog stanovništva. Mada je teror, kako je navedeno, korišten i u ranijim ratovima, u fašističkoj strategiji on je prvi put u historiji poprimio neselektivni, globalni i totalni karakter, suočavajući narode koji su se digli na oružje sa alternativom »biti ili ne biti«.

U naporu da na snažan saveznički vazdušni kontrateror i u uslovima gubljenja sopstvene prevlasti u vazduhu, odgovore daljom eskalacijom terora — Nemačka i Japan su stvorili tajna oružja specijalizirana za napad na nevojne ciljeve. Od tih terorističkih oružja se očekivalo da preokrenu tok rata, slamajući moral civilnog stanovništva savezničkih zemalja.¹⁹

Od raketnih napada je poginulo i ranjeno oko milion ljudi i uništen veliki broj zgrada, ali ni ta ofanziva terora nije dala očekivane strategijske rezultate. Uticala je, međutim, na povećanje razaranja, što je bio slučaj i sa neograničenim podmorničkim ratom u kome posade podmornica nisu spašavale brodolomce.²⁰

¹⁸ Od postavke da je partizanski rat nelegalan odstupili su krajem rata i Nemačka i Japan. D. M. Projektor u citiranom radu (str. 499—500) navodi da su pri kraju II SR jedinice »Volkssturme« dobile zadatak da izvode partizanska dejstva, a sličan je bio i zadatak »Wehrwolfa«. Japanski historičar Takusiro Hattori u navedenom izdanju »Japan u ratu« kaže da je i Japan krajem rata uvežbavao partizanske i diverzantske snage, čiji je zadatak bio da dejstvuju u pozadini iskrcanih savezničkih desanata.

¹⁹ D. M. Projektor, u citiranom delu (str. 498) navodi podatke da je Nemačka u završnim operacijama ispalila na London oko 8.000 krilatih raketa V-1 i oko 1.100 balističkih raketa V-2, dok je na Antverpen, Brisel i Lijež ispaljeno oko 8.000 raketa V-1. Takusiro Hattori u citiranom delu (str. 500) navodi da je Japan od zime 1944. do proleća 1945. trošio mesečno u proseku oko 3.000 balona, ispuštajući ih u vazdušne tokove koji su ih nosili u pravcu SAD; od zapaljivih punjenja tih balona očekivano je izazivanje kontinentalnih šumskih požara na tlu SAD.

²⁰ Ovakav način dejstva su ubrzo usvojile sve zaraćene strane. Iako je dejstvo protiv trgovačkih brodova i njihovog tereta imalo karakteristike ekonomske i oružane borbe, postupci prema posadama brodova ukazuju na jaku terorističku komponentu neograničenog podmorničkog rata, radi čega su ga mnogi autori izjednačili sa gusarstvom, korsarstvom i piratstvom.

Strategijske operacije protiv civilnog stanovništva izazvale su postepeno, i relativno i apsolutno, povećanje ljudskih žrtava.²¹ Tome je, u najvećoj meri, doprinelo nepridržavanje tradicionalnih principa ratnog prava, među koje spadaju: 1) zabrana nanošenja nepotrebnih patnji; 2) poštivanje civilnog stanovništva; 3) ograničavanje nanošenja štete vojnim objektima ako to dovodi do neproporcionalnih žrtava civilnog stanovništva i 4) pridržavanje zakona o humanizaciji rata.²²

Prilikom razmatranja uticaja primene vazdušnog terora na konačni ishod rata, mnogi zapadni autori su došli do zaključka da terorom nisu ostvareni očekivani ciljevi. Tako autor studije »Nepouzdana strategija«, general Maxwell Taylor, smatra da vazдушna bombardovanja gradova nisu imala odlučujući značaj, a poznati istraživač Bernard Brodie, u »Strategiji u doba raketa«, ide još dalje — tvrdeći da su strategijska bombardovanja gradova bila neuspješna. Iz takve ocene isključuju jedino primenu nuklearnog oružja protiv Japana, za koje smatraju da je doprinelo skraćenju rata.

Uvezivanje „distancionog“ terora u strategiji

Međunarodna osuda terora na Nirnberskom procesu i nove konvencije kojima je redefinisani teror, zatim širenje socijalizma kao svetskog pokreta i razmah revolucija i oslobodilačke borbe potlačenih naroda, nova polarizacija snaga na međunarodnoj pozornici, pojava nove oružane tehnologije i sve veći uticaj naprednog svetskog javnog mnjenja, uticali su na to da teror posle II svetskog rata i u domenu vojne strategije poprimi niz novih obilježja, zadržavajući pri tome i svoje nekadašnje osobine.²³ Njegovo obilježje je da se, zahvaljujući novoj tehnologiji, počeo sprovoditi sa rastojanja. Pri

²¹ Prema Strategy and tactics (juli-avgust 1975, str. 16), gubici civilnog stanovništva su od 6,6 miliona iz I SR u II SR narasli na 35 miliona, a njegov udeo u ukupnoj masi gubitaka od 44% u I SR na 70% u II SR.

Za razliku od ukupnih gubitaka žive sile koji su u II SR u odnosu na I SR narasli oko 3 puta, gubici civilnog stanovništva su u istom periodu narasli oko 5 puta, a materijalne štete povećane sa (ondašnjih) 282 milijarde na 1600 milijardi dolara (dakle, oko 6 puta).

²² The Law of War and Dubious Weapons, SIPRI, Stockholm 1976, str. 8—12.

²³ Standardne metode terora kojima su se na okupiranim teritorijama koristile francuske kolonijalne trupe za vreme rata u Alžiru i Indokini, portugalske u Africi, trupe Južnoafričke Republike u Namibiji i na jugu Afrike, pakistanske u Bengal, te američke trupe u Južnom Vijetnamu, vrlo su slične metodama terora koji su sprovodile fašističke trupe za vreme II SR. Novinu na izvestan način predstavlja primena tzv. specijalnih snaga (»Zelene beretke«) kao snaga specijalno obučanih za dejstvo protiv civilnog stanovništva. No, s obzirom na to da je o metodama terora na okupiranim teritorijama relativno dosta pisano, to se one ne razmatraju u ovom radu.

posmatranju participacije terora u strategijskim planovima zemalja koje su ga koristile i koje ga i dalje koriste u međunarodnim odnosima, mogu se izdvojiti tri nova načina uvezivanja »distancionog« terora u strategiju: 1) teror kao osnovni metod vođenja rata; 2) teror kao dopunski metod zastrašivanja žrtve agresije i 3) teror kao komponenta nuklearne strategije.

Ad 1) Tokom rata u Južnom Vijetnamu, SAD su nastojale da, vazдушnim i pomorskim bombardovanjem DR Vijetnama, slome otpor FNO na jugu. Tim bombardovanjima se prišlo 1965. godine i ona su, uz veće ili manje prekide, trajala sve do kraja rata, pri čemu je javnosti saopšteno da se vrše kako bi se ostvario pritisak na vladu DR Vijetnama da prekine snabdevanje pokreta FNO. General Maxwell Taylor je tu američku ideju ovako izrazio: »Odluka da se upotrebi naša avijacija imala je za cilj da se Hanoj trezveno upozori da će morati plaćati sve veću cenu ukoliko bude i dalje pružao podršku snagama Vijetkonga.«²⁴ Kako bi se ova ofanziva protiv civilnih ciljeva učinila prihvatljivijom za američko i svetsko javno mnjenje, zvanični predstavnici SAD su isticali da pod »sve višom cenom« ne podrazumevaju uništenje vlade i naroda DR Vijetnama, ali je upravo to, međutim, učinjeno u praksi.²⁵ Nemački general H. R. Gestewitz, koji je kao član studijske delegacije Komiteta za Vijetnam pri Afro-azijskom komitetu solidarnosti obilazio DR Vijetnam, u svojoj studiji o upotrebljenom američkom oružju izneo je niz tehničkih detalja kojima je dokazao da je osnovni cilj američke ofanzive bio, u stvari, uništenje stanovništva a ne materijalnih dobara.²⁶ Rat terorom vođen protiv zaštićenih lica, koji su SAD sprovodile na teritoriji DR Vijetnama, slikovito je opisao princ Norodom Sihanuk: »To je strašnije nego što je Hitler činio... Kakva je razlika između spaljivanja i

²⁴ Barret Raymond: *Graduated Response and the Lessons of Vietnam*, Military Review, maj 1972, str. 80—91.

²⁵ Među novim oružjima namenjenim protiv žive sile DR Vijetnama navodi se: 1) bomba od 225 kp koja ima vazдушnu kočnicu kako bi što manje prodrla u zemlju i eksplozijom zahvatila što veću površinu; 2) bombe od 340 kp sa tempirnim upaljačem od 12 dana; 3) bombe-matice koje se u vazduhu razlete, izbacujući 500—650 malih bombica težine 0,5 kp, od kojih je svaka punjena sa 300 kuglica dijametra 6,3 mm i 4) napalm-bombe sa dodatkom fosfora (koji izaziva trovanje rana i bubrežne infekcije). Naročito se ističe da bomba pod 3) nema mrtvih objekata, što je u suprotnosti sa deklarisanim ciljem — uništavanjem vojnih objekata. Sem toga, upotrebljavane su i nagazne mine, bacane iz specijalnih kontejnera. (Terror waffen der USA — agressoren in Vietnam, *Militartechnik*, 1968, № 8, str. 344—348).

²⁶ Na ovo je bez hipokrizije ukazao i američki istraživač T. Schelling, koji je 1966, na samom početku bombardovanja DR Vijetnama, pisao: »U sadašnjem vremenu neborci ne samo što su dozvoljeni ciljevi, već su čak i primarni ciljevi«. (The Law of war and Dubious Weapons, SIPRI, Stockholm, 1976, str. 27).

trovanja ljudi u krematorijumima koncentracionih logora i takvog postupka prema celom narodu na otvorenom području? A to je upravo ono što SAD i predsednik Nikson danas čine. Svi znaju za strahote Aušvica i drugih koncentracionih logora, ali Nikson vodi rat istrebljenja protiv celog naroda Indokine... U Kambodži se to događa pred našim očima, kao deo svesne američke politike, da bi se uništile sadašnje i buduće generacije Kambodžanaca uništenjem našeg okoliša. Kad priroda umre — umire i čovek.«²⁷

Iako ta ofanziva, u kojoj je na teritoriju Laosa, Vijetnama i Kambodže bačeno oko 7,7 miliona tona bombi, nije dala očekivane rezultate, SAD su je uporno sprovodile gotovo sve do poslednjeg dana rata. Međutim, život je ponovno pokazao da se borbeni moral naroda nije mogao slomiti vazдушnim terorom. Sem toga, pokazalo se da je DR Vijetnam u borbi protiv vazdušnog terora postigao zapažene rezultate ne samo u domenu preživljavanja i borbe sa letelicama, već i u korištenju sredstava javnog informisanja i pozivanju stranih delegacija da se na licu mesta uvere u metode američkog ratovanja. Intervjui stranih delegacija i novinara sa oborenim pilotima, posete žrtvama u bolnicama i druge metode, uskupno sa filmovima i specijalnim TV i drugim emisijama, doprineli su da je američko vrhovno rukovodstvo moralo sve više voditi računa o javnom mnjenju u svetu i kod kuće, što mu je sužavalo spektar primene nasilja.

Ad 2) Praksa posle II SR je puna primera direktne primene delova oružanih snaga zemalja-nosilaca hegemonističke politike, a naročito imperijalističkih, protiv ciljeva na teritorijama zemalja s kojima se one nisu nalazile u ratnom stanju. Ovaj tzv. državni terorizam koristi se u doba mira da bi se zastrašila zemlja-žrtva agresije, a preko njenih leđa i druge zemlje koje dele njene stavove i ubeđenja. Primenjuju se i akcije »državnog kidnapiranja«, za šta su slikoviti primeri američka akcija »oslobađanja« trgovačkog broda »Mayagez« iz kampučijske luke (u koju je priveden jer je kršio granicu teritorijalnog mora) i prepad izraelskih komandosa na ugandski aerodrom Entebe (radi oslobađanja kidnapiranog aviona). Te akcije predstavljaju svojevrsnu primenu, bolje reći prilagođavanje danas nepopularnih bombardovanja u novonastaloj situaciji na međunarodnoj areni. Uporedo sa tim akcijama »državnog kidnapiranja«, i dalje se vrše sistematska bombardovanja stranih teritorija, što najbolje pokazuju aktivnosti rodezijskih trupa protiv ciljeva u Mozambiku, izraelskih

²⁷ Norodom Sihanuk, Wilfred Burchett: Moj rat sa CIA, »Stvarnost«, Zagreb, 1974, str. 7—8.

protiv ciljeva u Libanu i sl. Novine u domenu primene ovog oblika terora predstavljaju dubina i brzina akcija za koje se s pravom može reći da su, na izvestan način, globalne; takođe je evidentno nastojanje da se svetu prikažu kao »oslobodilačke misije«, iako se pri tome nasiljem flagrantno krši pravo suverenosti stranih državnih teritorija.

Ad 3) Primena nuklearnog oružja u II svetskom ratu, a naročito posleratna intenzivna izgradnja sve masovnijih nuklearnih snaga, uticali su na oživljavanje Duetovog koncepta postizanja pobeđe uz pomoć terora nad civilnim stanovništvom. Ovu tezu su pedesetih godina zastupali Dulles i drugi tvorci američkih koncepcija »preventivnog rata« i »masovne odmazde«, temeljeći je na materijalnim štetama i ljudskim gubicima koje je moguće naneti nuklearnim oružjem. Među najmarkantnije autoritete koji su nuklearno oružje otvoreno nazvali prevashodno oružjem terora a manje oružjem namenjenim za oružanu borbu — spada američki istraživač Wohlstetter. On je još pedesetih godina zaključio da je razornost nuklearnog oružja opredelila da teror, u savremenim uslovima, postane centralno pitanje strategije.²⁸ Za razliku od Dullesa i drugih koji su u teroru videli prihvatljiv put za postizanje pobeđe nad SSSR-om, NR Kinom i drugim socijalističkim zemljama, Wohlstetter je u balansu terora video zalog trajnog mira. Prema njemu, a slično je i mišljenje francuskog politologa Raymonda Arona, osnovno pitanje savremene strategije je pitanje balansa terora. Ova je postavka prisutna u američkoj strateškoj misli i danas, što se najbolje vidi iz izjave američkog ministra odbrane R. J. Schlesingera koji je 1975. godine, citirajući Churchilla, naveo definiciju prema kojoj je »bezbednost u stvari neustrašivo dete terora«.²⁹

Deterent — teror kao karika između vojne strategije i politike

Teror koncipiran kao sredstvo nuklearnog mira u zapadnoj strateškoj misli je redefiniran u dosta neodređen nov izraz — deterent, što samo potvrđuje da rizici od samouništenja u nuklearnom ratu nisu doveli do izumiranja terora već su samo uticali na njegovo poj-

²⁸ A. Wohlstetter: The Ballance of Terror, Foreign Affairs, Quarterly, januar 1959, str. 211—234.

²⁹ R. J. Schlesinger: American Defence Policy 1975, Survival, maj/juni 1975, str. 133—140.

movno prilagođavanje politici detanta, čiji se počeci uočavaju već u vremenu kubanske krize (1961) u kojoj su ostvareni prvi izravni kontakti najviših rukovodilaca SAD i SSSR. Poznati izraelski naučnik Ygal Harkabi je deterrent definisao kao neku vrstu terora sa pozitivnim ciljem — da se očuva status quo.³⁰ Prema njemu, deterrent je odvrćanje suprotne strane od odgovarajućih akcija, kažnjavanjem silom ili odmazdom, čija bi primena izazvala neprihvatljive gubitke suprotne strane; pri tome vrednost snage deterenta vidi u ubeđivanju protivnika da je u njegovom sopstvenom interesu da se uzdrži od određenih akcija, suočavajući ga prilikom ubeđivanja sa posledicama — neprihvatljivim gubicima. Deterent je, prema tumačenju Harkabija, spoj snaga sposobnih da ostvare dovoljno razorne efekte i namera da se one primene ako to bude potrebno; time je pojam terora izašao iz klasičnih okvira jer se koristi kao sredstvo za blokiranje inicijative protivnika i očuvanje status quo. Moglo bi se reći da je tako shvaćen deterrent, u stvari, teror iskorišćen kao karika između vojne strategije («sredstva») i politike («namere»). U teroru vide metod nuklearne strategije i grčki istraživač Tagaris i sovjetski maršal Sokolovski (mada ga on tako ne naziva), ali mu pri tome ne daju isti smisao. Tagaris, naime, smatra da porast nuklearnih snaga vodi smanjenju bezbednosti u svetu,³¹ dok Sokolovski, sasvim suprotno, bezbednost vidi u što većoj snazi nuklearnog oružja.³² SALT, koji su posle 1972. usvojili SAD i SSSR pokazuje, pak, da je u praksi na snazi koncept prema kome je bezbednost najveća pri jednakim snagama.

Eklatantan primer nastojanja da se teror poduzet protiv civilnog stanovništva integriše u strategijske koncepcije o maksimalnoj bezbednosti predstavljaju analize francuskog generala Andre Beaufra i engleskog naučnika Geoffreya Kempa koji je sebi postavio cilj da odredi optimalnu strukturu deterrentnih snaga srednjih sila (engl. Medium Powers).³³ Beaufre je pošao od potrebe da se nuklearno zastrašivanje mora dopuniti konvencionalnim, ukazujući u »Uvodu u strategiju« da se krize mogu ekonomično dobijati zastrašivanjem, ne

³⁰ Y. Harkabi: *Nuclear War and Nuclear Peace*, Jerusalem, 1966, str. 3—11.

³¹ Tagaris: Da li budućnost pripada miru ili ratu, *Nautiki Epitheoresis*, juli/avgust 1971, str. 36—42.

³² M. D. Sokolovski: *Vojna strategija*, VIZ, 1963, str. 281—282.

³³ Geoffrey Kemp: *Nuclear Forces for Medium Powers*, Institute for Strategy Studies, I part, Adelphi Papers, London, 1974, str. 26.

koristeći oružje i oružanu borbu.³⁴ Kemp je, pak, pošao od gledišta Mc Namarre koji je (dok je bio ministar odbrane SAD i osloncem na analize američkih istraživačkih ustanova) postavio aksiom da bi vis-a-vis SSSR-a snage deterenta bile dovoljne ako bi se njima moglo uništiti 20% do 25% sovjetske populacije i 50% do 66% sovjetskih industrijskih kapaciteta. Uzimajući u obzir ovu »normu« dovoljnosti terora i realne parametre pouzdanosti podmornica, verovatnoću pogađanja ciljeva raketama, jačinu protivpodmorničke odbrane i gustinu naseljenosti sovjetskih gradova — Kemp je zaključio da bi srednja sila za pouzdani deterrent trebalo da ima ne manje od 16 standardnih nuklearnih podmornica naoružanih raketama tipa »Polaris«. Takve i slične kalkulacije Sokolovski je prihvatio kao jednu od osnova za tvrđenje da bi se i SSSR, ako bi mu to bilo nametnuto, takođe koristio udarima po gradovima.³⁵ On je takođe istakao da će na odluku da li će neka zemlja u slučaju nuklearnog rata nuklearno oružje koristiti za napad na vojne objekte ili na gradove, uticati i količina oružja i njihova preciznost; prema njegovom zaključku, što neka zemlja ima manje nuklearnog oružja i što je ono manje precizno, to se za nju alternativa dejstva protiv gradova pokazuje sve prihvatljivijom.³⁶ Otuda je razumljivo što su sve nuklearne strategijske snage srednjih sila predodređene da u eventualnom nuklearnom ratu budu upotrebljene protiv civilnog stanovništva, što se, prema normativima o teroru — smatra terorom.

Tendencije razvoja i ishodi

Evolucija terora kao sredstva za postizanje vanjskopolitičkih ciljeva pokazuje da je oblik realizacije terora tokom historije ovisio od političkih ciljeva koji su se njime želeli ostvariti, od tehnologije kojom se raspolagalo za realizaciju terora, od mogućnosti protivnika da na teror uzvratí represalijama i od faktora na međunarodnoj i unutrašnjoj političkoj sceni zemlje koja je prva primenila teror. U oba svetska rata se pokazalo: što su konflikti bili radikalnijih ciljeva

³⁴ Do istog zaključka je došao i švajcarski naučnik Urs Schwarz koji je, u knjizi »Strategija juče, danas i sutra« (VIZ, 1968, str. 128—129), u arsenal sredstava zastrašivanja, pored vojnih, uključio i nevojna sredstva kao što su: poduhvati diplomatije, signali namenjeni suprotnoj strani, ograničeni protivudari, predlozi za ograničavanje naoružanja, javno izlaganje političkih namera, davanje tajni u ruke suprotne strane i prodiranje u tajne mogućnosti protivnika.

³⁵ Sokolovski, op. cit., str. 442—443.

³⁶ Isto, str. 101.

i uz to globalniji i totalniji, to su bile još teže posledice terora koji se u njima, istina odvijao na marginama oružane borbe, ali uvek permanentno prateći njeno odvijanje. U drugom svetskom ratu prvi put u historiji ratovanja su masovno primenjena sredstva specijalizovana za daljinski prenos terora iza linije fronta. Može se reći da je došlo do pojave robotizacije terora čiju su realizaciju preuzele mašine. Iako ni krilate i balističke rakete Fau-1 i Fau-2, ni baloni nošeni vetrovima, nisu postigli očekivano slamanje morala protivničkog civilnog stanovništva, oni su, naročito nakon eksplozije prvih atomskih bombi, ukazali na realnu mogućnost da se u budućnosti sprovede u delo Duetova ideja. Time je, s jedne strane, dat podsticaj da se menjanjem normativa međunarodnog prava spreči takav pesimistički razvoj događaja, a s druge strane su inicirane brojne nove ideje o stvaranju još ubojitijih oružja.

Primena terora u periodu posle II svetskog rata pokazala je da normativi o humanizaciji ratovanja, usvojeni takođe u tom periodu, i pored sve svoje preciznosti, nisu uspeli da spreče agresore u njihovom svesnom kršenju. Štaviše, čitavih sedam godina trajao je američki vazdušni teror na teritoriji DR Vijetnama gde je in vivo proveren niz terorističkih oružja specijalizovanih za dejstvo protiv žive sile; time se stvarala osnova za konstruisanje novih, još ubojitijih oružja i, ujedno, zastrašivali drugi narodi kako se ne bi odlučili da krenu putem DR Vijetnama. I sami kreatori ovih oružja, štabovi koji su planirali njihovu upotrebu i političari koji su postavljali ciljeve operacija, nisu imali za cilj pobeđu putem oružane borbe, već putem fizičkog i moralnog trošenja žive sile protivnika. Time je rat, kao sukob oružanih snaga, na teritoriji DR Vijetnama poprimio obilježja dejstava oružanih snaga protiv civilnog stanovništva; pri tome je teror imao primarni, a borbena dejstva marginalni karakter. U takvom ratu u kome je teror prelazio u genocid, ekocid i biocid, moralni potencijal žrtve agresije je dobio presudnu stratezijsku ulogu, a na tok i ishod rata je, sem žilave oružane borbe branioca i njegove sposobnosti da preživi, znatno uticala i podrška svetskog javnog mnjenja i druge vrste pomoći koju je primala žrtva agresije.

Posle II svetskog rata pretnja terorom je postala kamen temeljac nuklearne strategije u kojoj se, sa jednakom ozbiljnošću, razmatraju i civilni i vojni ciljevi; među njima je, uostalom, zbog karakteristika oružja i sekundarnih efekata eksplozije, često veoma teško povući oštru demarkacionu liniju. Ova strategija, u kojoj su među potencijalne ciljeve uvršteni i gradovi, po mnogo čemu podseća na nekadašnji teror pomoću talaca: oružja masovnog uništavanja i

njihovi globalni dometi omogućavaju da se gradovi u svakom trenutku mogu uništiti — pritiskom na dugme. Kao »spas« od posledica totalnog nuklearnog rata, američki stratezi u poslednje vreme nude taktička nuklearna oružja, među njima i neutronske bombe, predstavljajući ih kao sredstvo »humanizacije« ratovanja; teoretičari tzv. srednjih nuklearnih sila, nasuprot njima, kao sličan recept nude oružja maksimalne destrukcije uperena protiv gradova. I jedna i druga alternativa ukazuju da se ni u nuklearnoj strategiji teror, koji je mutirao u kvazipripitomljeni deterent, ne može — sve dok se mir posmatra kao problem tehnologije a ne namera — prihvatiti kao osnova trajnog mira. To najbolje pokazuje špirala »nuklearnog balansa« koja je samo prividno stabilna jer se stokovi nuklearnih oružja, unatoč pregovorima, neprestano povećavaju.

Moglo bi se reći da je u eri nuklearnog mira i sama nauka na neki način postala oruđe terora u rukama onih militarističkih krugova koji je zloupotrebljavaju. Genetsko oružje, geofizička oružja, aerosolski eksplozivi, kozmički bombarderi i niz drugih oružja (o kojima se povremeno piše i u našim izvorima) pojavljuju se kao element pretnje i zastrašivanja, pri čemu je neretko veoma teško razgraničiti gde završavaju tzv. psihološka dejstva a gde počinje teror. Može se reći da se teror u totalnoj strategiji imperijalističkih sila — zahvaljujući ograničenjima u primeni sile — sve prisnije povezuje sa nevojnim strategijama, a naročito sa političkom, psihološkom i diplomatskom, tako da ga je ponekad teško razlučiti od njih. Iako je — zahvaljujući detantu — teror sve više pretnja nasiljem a sve manje akcija primene nasilja, obaveza je svih malih zemalja, potencijalnih žrtava agresije da, uporedo sa dosadašnjom borbom na međunarodnom političkom planu za mir, ne zanemare krvava iskustva prošlosti, kako bi u slučaju potrebe bile moralno-psihološki, tehnički, kadrovski i organizacijski spremne da se suprotstave teroru i da prežive njegove efekte, čak i kad bi njemu bile izložene njihove »Ahilove pete« — gusto naseljene urbane sredine.